

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Кара-Хольская средняя общеобразовательная школа имени Кужугета Серээвича Шойгу
села Кара-Холь муниципального района Бай-Тайгинский район

РАССМОТРЕНА

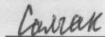
Педагог дополнительного
образования

Кужугет Ч.И.

СОГЛАСОВАНА

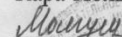
Заместитель директора по
по ВР

Салчак А.А.

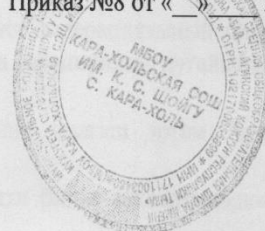
УТВЕРЖДЕНА

директор МБОУ
Кара-Хольской СОШ

Монгуш А.С.

Приказ №8 от «__» 2024 г.

**Рабочая программа
внеурочной деятельности
«Улусчу ужурлар»**

для обучающихся 9 класса

Учитель: Монгуш Аида Бараан-ооловна

Кара-Холь 2024

Тайылбыр бижик

9-ку класстың «Улусчу ужурлар» курузунун ажилчын программазын С.Б. Байыр-оол, С.К. Монгуш, Ч.Ш. Ондар, С.Ч. Шулуу-Маадыр 2002 чылда үнген «Тыва чоннун бурунгу ужур-чачылдарын өөредиринин программазы» деп 7-9 класстарга өөредилге программазынга даянып тургускан. Бо ажилчын программа долу эвес ортумак школаның Федералдыг күрүне стандарттарының сорулгаларын чедип алырынче угланган. «Улусчу ужурлар» курузунун ажилчын программазын дараазында нормативтиг документилерге үндезилеп тургускан:

- 2014 чылдын декабрь 19-та №1643 дугаар Россия Федерациязының Өөредилге болгаш эртем Яамызының хоойлузунун бадылааны Күрүненин Федералдыг эге ниити өөредилге стандарттары.
- 2012 чылдың декабрь 29-та үндүргени Россия федерациязының Федералдыг хоойлузу №273-ФХ «Россия Федерациязынга өөрениринин дугайында» (2013 чылдың 05.07 эдилгези).
- 2015 чылдың сентябрь 15-те ТР Өөредилге болгаш эртем Яамызының сүмелээни өөредилге номнарының даңызы.
- К. С. Шойгу аттыг Кара-Хол ортумак ниити билиг школазының өөредилге планы.
- РФ кол санитарлыг эмчизинин 2010 чылдың декабрь 29-та №189 дугаарлыг доктаалы Санитарлыг дүрүмнөр болгаш нормаларны бадылааны 2.4.2821-10 «Ниити өөредилге албан черлеринге өөредилгениң бердингенин организаастаарынга санитарлыг-эпидемиологтук негелделер»
- Муниципалдыг автономнуг өөредилге албан чери К, С, Шойгу аттыг Кара-Хөл ортумак ниити билиг школазының чижек өөредилге программазы.
- К. С. Шойгу аттыг Кара-Хөл ортумак ниити билиг школазының эртемнөр программаларының курстарын тургузары болгаш бадылаарының саавыры.

9-ку класска «Улусчу ужурлар» курузун өөредиринин кол сорулгалары:

- тыва чоннун чаагай чанчылдары болгаш ёзулалдары-биле таныштырар
- өөреникчилернин мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннун чагыг суртаалдарын, езу-чаңчылдарын билиндирер
- улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистин чаагай чаңчылдарынга даянып алгаш, келир үениң мөзү-бүдүштүг, хүндүлээчел салгалын хевирлеп кижизидер
- чаагай чаңчылдарны амыдыралга ажыглап, оларны үргүлчү сагып чоруурунга чаңчыктырар
- өөреникчилернин угаан-медерелин, чүве шингээдирин, бот-башкарнырың, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрер

«Улусчу ужурлар» курузунун школаның өөредилге планында туружу

Школаның өөредилге программазында 9-к класска «Улусчу ужурлар» курузунга 34 шак (неделяда 1 шак) көрдүнген.
Программаны күүседир хуусаазы: 2024-2025 өөредилге чылы.

Программаны шингээткенинц планнаттынган түңнелдери:

Личностуг (бот-тускайлан туннелдер)

- Тыва чоннуң чаагай чаңчылдары национал культураның кол коргузуу база мээ-медереливистиң шынарын көргүзериниң кол чепсээ;
- Чараш чаңчылдар национал культуравыстың кол болуушкуну;
- Сагыш-сеткилди, бодалдарны илередиринге ёзу-чаңчылдарнын онзагай хевирлерин ажыглап билири
- Төрөөн чериниң, төрөл чонунуң чаагай чаңчылдарын кадагалап арттырарынга өөреникчиниң бот киржилгеги;

Предметтиг (эртемге хамаарыштыр)

Тыва ёзу-чаңчылдарны кижизидилгениң янзы-бүрү хевирлеринге ажыглап болуру: күш-ажыл кижизидилгезинге, бойдуска ынак болгаш аңаа хумагалыг болурунга, эстетиктиг, этиктиг кижизидилге дээш оон-даа оске хевирлеринге.

Метапредметтиг

Өөреникчилерниң чогуур деңнелге билип алыр ужурлуг билиглери:

- Өөренип турар эртемниң тема, бөлүк аайы-биле кол сорулгаларын, утказын угаап билири;
- Башкының удуртулгазы-биле бердинген даалгаларны күүседип өөренири;
- Бот хыналданы, удур-дедир хыналданы чорудары
- Өөрөнгө темазынга алган билиглериң түңнөп болгаш үнөлөп билирин боттандыраы;

9- ку класска өөренир чүүлдер :

1. Кирилде кичээл. Төрөөн чер-1 шак
2. Оран кежи -5 шак
3. Аңнаары -3 шак
4. Балыктаары -3 шак
5. Куштаары -2 шак
6. Мал малдаары-15 шак
7. Тараа тарыыры-4 шак
8. Түңнел кичээл-1 шак

КУРСТУҢ ДОПЧУЗУ

Кирилде кичээл (1 шак)

Төрөөн чер

Тыва чоннуң төрөөн черинге салгал дамчаан ужурлары. Оларның утказы, ажы-төл кижизидеринге салдары.

Оран кежи(5шак)

Чер кырындан чыып алыр болгаш чер иштинден казып алыр чемиштиг үнүштерни ажыглаар чаңчылдар. Чыып алыр чемиштиг чүүлдерге сагыыр ужурлар. Казып алыр чемиштиг үнүштерни ажыглап чораны. Оларның янзылары, оларга хамаарышкан хоруглар. Чемиштиг үнүштерни казып алыр үелери.

Чыып алыр онзагай чүвелер. Чыып алыр онзагай чүвелерниң даңзызы,оларны ажыглаары болгаш чыып алыр үелери.

Кадырып алыр чүвелер. Кадырып алыр чүвелерниң (хевирлери) янзылары болгаш тус-тузунда ажыглап чорааны.

Чыып алыр онзагай үнүштер. Кадырып алыр үнүштер. Оларны ажыглап чорааны.

Ыдыктыг казымалдар. Ыдыктыг казымалдарның янзылары болгаш оларны тус-тузунда ажыглап чорааны. Ыдыктыг даштарның янзылары,хевирлери. Оларны амыдыралга ажыглап чорааны. Ыдыктыг даштарга хамаарышкан ужурлар. Даштарны эдилээри. Согааш дажы. Оон ужурлары.

Чонар- даш. Чонар –даштың шынары. Чонар-даш уран чүүлде.

Чараш даштар. Белге даш. Шивит. Кодүрер-даш. Эртине даштар. Дээр даштар.

Аңнары(3шак)

Чоннуң аңнар турар черлерге хамаарышкан тускай ужур – чурумнары. Кожууннар болгаш кожа-хелбээ чоннарның янзы-бүрүүелерде аңнап чорааны.

Аңчынын чуруму.

Аңчы кижиниң сагыыр чаңчылдары болгаш аңнаашкын үезинде кылбас ужурлуг чүүлдери. Тываның аңнары.

Тыва аңчыларны чепсек-херекселдери.

Аңчыларнын чепсек –херекселдериниң ниити хевирлери болгаш тургузуу. Даш чепсек. Мерге. Дузак. Маспак. Ая. Ча,согун. Капка.

Аңныыр ажил-агыйы.үнелиг кештер.

Практиктиг кичээлдер. Кожа-хелбээ чоннар. Алтайлар, моолдар, буряттар, хакастарның тываларның ужур-чанчылдары-биле домейлешкек чүүлдери, эки чаңчылдары, багай чаңчылдары.

Балыктаары (3 шак)

Балыктыг хемнерге болгаш хөлдөргө хамаарыштыр тываларның сагыыр ёзу-чанчылдары. Балыктыг черлер.

Тыва чоннуң балыктаар арга-хевирлери. Балыкты холдаары. Балыкты дузактаары. Суг чайзып,дузактаары. Балыкты серээлээри. Балыкты илбектээри. Балыкты сыырткыыштаары. Балыкты быралаары. Балыкты четкилээри.. Балык-байлаң кежи.

Практиктиг кичээлдер. Суурувустуң хоочун балыкчылары-биле ужуражылга.Чогаадыг «Мээн балыктааным».

Куштаары (2 шак)

Куштаар үелер. Шынаа куштары. Хову куштары.хем куштары. Араатан куштар. Өлүрери хоруглуг болгаш тываларның чүдүп чалбырыыр куштары. Кызыл дептерже киир бижиттинген куштар. Бурунгу чүдүлге-биле холбашкан куштар.

Практиктиг кичээлдер. Куштар дугайында тоолчургу чугаалар номчуур.

Мал малдаары (15шак)

Тос чүзүн мал. Малдарның аттарын, назынын база чүзүнүн билич ёзулалдар.

Өшкү. Хой. Инек. Аът. Сарлык. Теве. Иви. Элчиген. Ыт.

Малды одарладыры.

Кыш ажыраы. Часкы одар. Чайгы одар. Күскү одар.

Малдан алыр ак чемнер. Сүт. Тарак. Хойтпак. Итпек. Быштак. Ээжегей. Божа. Сарыг-сүт. Ааржы. Күрүт. Капкак. Сүт хоюу. Өреме. Саржаг. Чөкпек. Хуюк. Хымыс. Арага.

Ак чем-биле холбашкан бурунгу чаңчылдар. Сүтке болгаш сүттен кылган чемге хамаарышкан сагылгалар болгаш ёзулалдар. Ак чемге хамаарышкан чаңчылдар.

Малды өстүрери. Тыва улустун малды чаажыктыраы,өөредип, чаңчыктырып,азырап чорааны. Анай,хураганны челелээри. Инекти хөөглээри. Чылгы малды куруглаары. Тевени сөөктээри.

Малды дөгөрери. Малды дөгөреринге хамаарышкан ужурлар. Өшкү,хойну дөгөрери. Инекти согары. Бени чушкулаары. Ивини согары. Сарлыкты согары. Тевени согары.

Малды сояры. Эътти бузары. Мал дөгөргөн кижини хүндүлээри.

Хөй эьдин бүдүнге салыр ёзулал. Ужа салыр ёзулал. Хөй эьдин кезектеп салыр ёзулал. Хөй бажын салыр ёзулал. Дуюг бээр ёзулал.

Малдың ажыы. Дүктен кылыр чүвелер. Дүктен янзы-бүрү хевирлиг эдилелдер болгаш каасталгалар кылып чорааны.Дүктү кылыры, дүктээри,дүк кагар хөм,дүк кагары,кидис, эгэ кидис, дүк салыры,салган дүктү дүрери,чаш кидисти өери, дүк дою.

Алгы-кеш аймаа. Алгы-кеш аймаан идик-хепке,хер-херекселге болгаш хамнарнын дериг-херекселдеринге ажыглап чорааны. Мал-маган кежи. Алгыны эттеп кылыры.

Практиктиг кичээлдер. Мал –маган дугайында тоолчургу төөгү чугаалар чыып бижиир. Янзы-бүрүтемаларга дыңнадыглар кылыр. Чуруктар чуруур. Кичээл-оюн.

Тараа тарыыры (5шак)

Тараа тарыыры, суггарары, ажаары-биле холбашкан ыдыктыг чаңчылдар. Тараа аймаа (арбай, чинге-тараа, ак-тараа,сула).

Буга бажы дагыыры. Салгын кыйгырар йорээл. Тараа ажаары, тараалаары,уургайлаары.

Түннел кичээл (1 шак)

Өөредилге-тематиктиг план 9 класс – 34 шак

№	Темалыг бөлүктөр	Шагы	Ооң иштинде	
			теория	практика
1	Кирилде кичээл	1	1	
2	Оран кежии	5	3	2
3	Аңнаары	3	2	1
4	Балыктаары	3	2	1
5	Куштаары	2	1	1
6	Мал малдаары	15	8	6
7	Тараа тарыыры	4	3	2

8	Түцнел кичээл	1		1
9	Ниитизи-биле	34	20	14

**Календарь-тематиктиг планнаашкын
(чылда 34 шак, неделяда 1шак)**

№	Кичээлдин темазы	шагы	үези	
			План езугаар	Шын болганы
1	Кириилде кичээл.	1		
	Оран кежи (5 шак)			
2	Чыып алыр онзагай чүвөлөр. Кадырып алыр чүвөлөр.	1		
3	Чыып алыр онзагай үнүштер	1		
4	Ыдыктыг казымалдар	1		
5-6	Практиктиг кичээлдер	2		
	Аңнары 3 (шак)			
7	Аңчының чуруму.	1		
8	Аңчыларнын чепсек –херекселдериниң ниити хевирлери болгаш тургузуу.	1		
9-11	Практиктиг кичээлдер	3		
	Куштаары (3шак)			
12-13	Куштар дугайында	2		
14	Практиктиг кичээлдер	1		
	Мал малдаары (15шак)			
15	Тос чузун мал.	1		
16	Малды одарладыры. Кыш ажыраары.	1		
17	Малдан алыр ак чемнер. Ак чем-биле холбашкан бурунгу чаңчылдар.	1		
18	Малды өстүрери. Тыва улустун малды чаажыктыраары, өөредип, чаңчыктырып, азырап чорааны. Анай, хураганны челелээри.	1		
19	Анай, хураганны челелээри. Инекти хооглээри. Чылгы малды куруглаары. Тевени сөөктээри.	1		
20-21	Малды сояры. Эътти бузары. Мал догерген кижини хүндүлээри	2		
22	Практиктиг кичээл	1		
23-24	Хой эьдин бүдүнге салыр ёзулал. Ужа салыр ёзулал. Хой эьдин кезектеп салыр ёзулал. Хой бажын салыр ёзулал. Дуюг бээр ёзулал.	2		
25	Практиктиг кичээл	1		
26	Малдың ажыы. Дуктен кылыр чүвөлөр	1		
27-28	Алгы-кеш аймаа. Алгы-кеш аймаан идик-хепке, хер-херекселге болгаш хамнарның дериг-херекселдеринге ажыглап чорааны.	2		
29	Практиктиг кичээл	1		
	Тараа тарыыры (4шак)			
30-31	Тараа тарыыры, суггарары, ажаары-биле холбашкан ыдыктыг чаңчылдар. Тараа аймаа (арбай, чинге-тараа, ак-тараа, сула).	2		
32	Буга бажы дагыыры. Салгын кыйгырар йорээл. Тараа ажаары,	1		

	тараалаары, уургайлаары.			
33	Практиктиг кичээл	1		
34	Туңнел кичээл	1		

9-ку классты доозуп тура оореникчилерниң билир ужурлуг чүүлдери:

- Тыва чоннуң салгал дамчаан ужурларын билир;
- Чаңчылдарны сагып билир;
- Кижиге хамаарышкан улусчу ужурларны билир;
- Тос ужурларны бот-боттарындан ылгап билир;
- Тыва чоннуң чүдүлге-чаңчылдарын ыяк билир болур ужурлуг.

Ажыглаар литературалар данзызы

1. Будегечи Т. Б. Художественное наследие тувинцев. М.: Внешторгиздат, 1995.
2. Казырыкпай Б. О. Эр чол. Кызыл, 2001.
3. Кенин-Лопсан М. Б. Тыва чоннуң ужурлары. Кызыл, 1994.
4. Кенин-Лопсан М. Б. Тыва чаңчыл. М.: Тройка, 1999.
5. Кенин-Лопсан М. Б. Тыва хамнарның алгыштары. Кызыл, 1992. Кудажи К.-Э.К. Йорээлдер хонелери. Кызыл, 1982.
6. Курбатский Г. Н. Тувинские праздники. Кызыл, 1973.
7. Курбатский Г. Н. Тыва тывызыктар. Тувинские загадки. Кызыл, 2002.
8. Матпаадыр. Уругларга аас чогаалы. Кызыл, 1992.
9. Ооржак А. К., Оюн С. Б. Тыва ужур-чаңчылдар. 5-9 класстарга өөредилге программасы. Кызыл, 2003.
10. Самбуу И. У. Тыва оюннар. Кызыл, 1992.
11. Санаа О. Б., Монгуш У. С. Тыва чаңчыл. 1-6 класстарга шенелделиг программалар. Кызыл, 2009.
12. Серенот С. К. Тыва улустуң эмнээшкени. Кызыл, 1993.
13. Сундуй Г. Д. Улусчу ужурлар. 1-2 класстарга өөредилге-номчулга ному. Кызыл, 2003.
14. Сундуй Г. Д. Улусчу ужурлар. 3-4 класстарга өөредилге-номчулга ному. Кызыл, 2004.
15. Сундуй Г. Д. Улусчу ужурлар. 5-6 класстарга редилге-номчулга ному. Кызыл, 2003.
16. Сундуй Г. Д. Улусчу педагогика. Кызыл, 1995.
17. Тыва улустуң мифтери болгаш тоолчургу чугаалары. Кызыл, 1995.
18. Тыва улустуң алгыш-йорээли. Кызыл, 1990.
19. Тыва улустуң бурунгу ужурларын болгаш чаңчылдарын өөредириниң программасы. Тускай курс. 7-9 класс. Кызыл, 2002.
20. Тыва тоолдар. Кызыл, 1963.
21. Чулдум Ч. М. Улусчу педагогикага ажыглаар чамдык состерниң, ужурларнын тайылбыры. Кызыл, 1999.
22. Чулдум Ч. М. Улусчу педагогиканын ужук дөстери. Кызыл. 2002.
23. Шаалы А. С. Кыстың бүдүжү. Кызыл, 2001.
24. Чооду К.-К. К. Аътка тураскаал. Кызыл. 1995.
25. Чюдюк Б. Б. Эмнээр, домңаар аржааннарлыг, эртинелиг, эргим Тывам. Кызыл, 2004.
26. Панкеев И. Русские народные игры. М., 1998.

В настоящем документе
пронумеровано, пронумеровано
и скреплено печатью 4 страниц
Директор: *Монгуш А.С.*

